

Konservatiivinen evankelikaalisuus – mitä voisimme oppia?

Dos. Markku Ruotsila
Luento Tiililä-seurassa, 21. 9. 2009

Alunperin englantia puhuvasta maailmasta lähtöisin olevaa evankelikaalista eli herätyskristillistä uskoa tunnustaa tällä hetkellä arviolta kaksi miljardia ihmistä ympäri maailmaa.¹ Suhteessa oman maansa kokonaisväestöön ja sen yhteiskunnalliseen elämään vaikuttamisessa vaikutusvaltaisin evankelikaalisten joukko on epäilemättä Yhdysvalloissa, jonka väestöstä voidaan laskea evankelikaaleiksi ainakin neljännes, mahdollisesti jopa puolet kansalaisista, vähintään 80 miljoonaa amerikkalaista.²

Uusin tutkimus kertoo, että suurin osa (57 prosenttia) tästä ryhmästä pitää itseään konservatiivisina, vajaa 40 prosenttia keskustalaisina ja vain 8 prosenttia liberaaleina eli vasemmistolaisina. Yhteiskuntatietelijöiden kehittämien mittarein arvioituna evankelikaaleista on puhtaasti teologisesti traditionalistisia 44%, liberaalisia 11% ja loput tarkemmin määrittelemättömän teologisen keskustan kannattajia.³

Kyseessä on se osa yhdysvaltalaisista, joka on aina 1970-luvun lopulta lähtien määrittänyt amerikkalaisen yhteiskuntakeskustelun reunaehdot ja lainsäädännöllisen agendan.⁴ Kirkollisesti amerikkalaiset evankelikaalit ovat aina 1960-luvulta lähtien edustaneet amerikkalaisen kristikunnan nopeinten kasvanutta osaa, ja teologisesti he ovat pitkään toimineet suunnannäyttäjinä. Kaikin käytössä olevin mittarein arvioituna – teologisesti, kirkollisesti ja poliittisesti – konservatiivinen evankelikalismi on osoittautunut harvinaisen menestyksekkääksi kristillisen pelastussanoman levittäjäksi ja kristillispohjaisen yhteiskuntapolitiikan edistäjäksi. Myös Euroopassa voimme oppia paljon sen menestyksestä.

Mitä on konservatiivinen evankelikaalisuus?

Konservatiivinen evankelikalismi on ennen muuta teologinen määre, toissijaisesti poliittinen. Käsitteen sisältö voidaan määritellä kahdella eri tavalla, teologisesti ja institutionaalisesti.

Teologisesti evankelikaalisuudella käsitetään (brittiläisen kirkkohistorioitsijan David Bebbingtonin vaikutusvaltaisen tulkintakaavion mukaisesti) kaikkia niitä alunperin englantia puhuvan maailman ennen muuta kalvinistisperäisissä

protestanttisissa kirkkokunnissa vaikuttavia liikkeitä, joiden oppia määrittää viisi peruskorostusta. Evankelikaalismi on *biblisististä* eli raamattukeskeistä (Raamattua kirjaimellisesti tulkitsevaa, sen erehtymättömyyteen eli inerrantismiin uskovaa ja vain sen uskon ja elämän auktoriteetiksi tunnustavaa); *krusisentristä* eli Jeesuksen ristinkuolemaa ja sovitustyötä korostavaa; *konversionistista* eli jokaisen yksilön omaa uskonratkaisua, kääntymystä ja uudestisyntymistä tavoittelevaa; *evankelioivaa* eli maailmanlaajuiseen herätys- ja käännytystyöhön sitoutunutta sekä kirkon ja yhteiskunnan uudistumista tavoittelevaa, kunkin uskovaisen henkilökohtaiseen muutostyölliseen vastuuseen uskovaa.⁵

Institutionaalisesti evankelikaaleilla käsitetään niitä herätyskristittyjä, joiden pohjois-amerikkalainen katto-organisaation on vuonna 1942 perustettu National Association of Evangelicals (NAE), tärkein äänenkannattaja *Christianity Today* –lehti, tunnetuin edustaja ja perustajaisista tärkein Billy Graham ja maailmanlaajuinen edustaja Lausannen liike ja siihen liittyvä Maailman Evankelinen Allianssi (World Evangelical Alliance, WEA). Institutionaalisesti kyseessä ovat toisin sanoen kaikki ne kirkkokunnat, kirkolliset ryhmät ja uskonnolliset järjestöt, jotka juontavat juurensa siihen toisen maailmansodan aikana Yhdysvaltain fundamentalistisessa liikkeessä alkaneeseen, alunperin uusevankelikalismina (*New Evangelicalism*) tunnettuun herätyskristilliseen uudistusliikkeeseen, joka on järjestäytynyt mainittujen organisaatioiden kautta ja niiden ympärille.

Institutionaalisesti käsitettynä evankelikaalisuus viittaa vain tähän uusevankelikaaliseen liikkeeseen; teologisesti käsitettynä se kattaa myös itseään yhä fundamentalistisiksi kristityiksi kutsuvat. Sekä uusevankelikalismi että kristillinen fundamentalismi ovat pohjois-amerikkalaisen herätyskristillisyyden pitkän historiallisen jatkumon tiettyjen historiallisten vaiheiden ilmentymiä, ja molempien opilliset juuret juontuvat yhtäläisesti pietismiin ja 1700-luvun puolivälin ns. Suureen herätykseen.

Teologisesti käsitettynä kaikki evankelikaalit tulee laskea konservatiivisiksi sikäli kun edellä esitetty uskomusten listaus on konservatiivinen. Poliittisen konservatiivisuuden käsitteen käyttö uskonnollisista ilmiöistä puhuttaessa on monella tapaa arveluttavaa ja vääristävää, mutta poliittisiksi konservatiiveiksi voimme joka tapauksessa laskea Yhdysvaltain evankelikaaleista ne, jotka ovat poliittisissa kysymyksissä tulkinneet biblisismin periaatetta tavoilla, jotka asettavat heidät maallisen oikeisto-vasemmisto –jakolinjan oikealle puolelle.⁶

Tämän periaatteen mukaan poliittisiksi konservatiiveiksi voidaan laskea kaikki uusevangelikaalisen liikkeen perustajat, mutta nyky-evangelikaaleista vain osa. Teologisen ja poliittisen konservatismiin erottelu on käymässä yhä tärkeämmäksi nyt 2000-luvun alussa, kun Yhdysvalloissa pitkään vaikutusvaltainen, ennen muuta evangelikaaliseen liikkeeseen tukeutuva kristillinen uusoikeisto on saamassa rinnalleen niin ikään evangelikaalisesta liikkeestä nousevan ja varsinkin sen nuorempaa polvea edustavan ns. kristillisen uusvasemmiston.⁷ Konservatiivinen evankelisuus ei siis ole sama asia kuin Yhdysvaltain kristillinen oikeisto: lähes kaikki kristillisen oikeiston johtajat ja aktivistit ovat evangelikaaleja mutta kaikki evangelikaalit eivät suinkaan ole kristillisen oikeiston jäseniä tai tukijoita.

Moderni yhdysvaltalainen evankelikalismi on siis ennen muuta teologinen ja kirkollinen liike, jolla on myös poliittisia ulottuvuuksia. Näin on siitä yksinkertaisesta syystä, että suurin osa sen jäsenistöstä tukeutuu kalvinistisesti reformoituun uskoon. Tätä uskoa on aina määrittänyt (varsinkin Yhdysvalloissa) vakaumus siitä, että kaikki elämänaikat – perhe, kansalaisyhteisöt, taide, tiede, viihde ja politiikka – tulee yhtäläisesti alistaa Kristuksen yliherruudelle.⁸ Kuten amerikkalaiseen evankelikalismiin paljon vaikuttanut hollantilainen uuskalvinisti Abraham Kuyper kerran totesi, ‘meidän inhimillisen olemassaolomme alueella ei ole yhtäkään neliometriä, josta kaiken Hallitsija Kristus ei huuda: “minun!”’.⁹ Periaate on kaikilla evangelikaaleilla sama, vain sen käytännön sovelluksista ja spesifeistä politiikkasuosituksista on erimielisyyttä.

Fundamentalismin uusioversio

Moderni yhdysvaltalainen evankelikalismi järjestäytyi toisen maailmansodan, holokaustin ja kylmän sodan alkamisen kurimuksesta. Nämä tapahtumat vakuuttivat yhä suuremman osan teologisesti ja poliittisesti konservatiivista kristikansaa Yhdysvalloissa siitä, että läntinen maailma yleensä ja Yhdysvallat erityisesti oli ajautumassa syvään epistemologiseen kriisiin, koska perinteinen herätyskristillisuus oli lakannut määrittelemästä yhteiskuntakeskustelua ja kansalaisten enemmistön arvomaailmaa. Amerikkalaisen yhteiskunnan ja kirkkojen hallinta oli päässyt lipumaan teologisesti liberaalien ja täysin maallistuneiden ryhmien käsiin jo pari vuosikymmentä aikaisemmin, mutta vasta toinen maailmansota ja kylmän sodan alku vakuuttivat uusevangelikaalisen liikkeen perustamiseen käyneet pastorit ja maallikot

siitä, että maailmankuvallinen, yhteiskunnallinen ja suurvaltapolitiittinen ahdinko oli seurausta heidän oman julkisen todistuksensa hiipumisesta.¹⁰

Elleivät kristityt täytyä oman maansa yhteiskunta- ja moraalikeskustelua ja lainsäädännöllistä agendaa omilla arvoarvostelmillaan, evankelikaalien perustajaisät uskoivat, nämä tilat täyttävät jotkut toiset. Kuten Edmund Burke kerran totesi, ‘pahan voittoon ei tarvita muuta kuin hyvien ihmisten toimetttömyys’.

Konservatiivisen evankelikaaliliikkeen perustajaisät – ennen muuta bostonilainen kongregationalistipastori Harold John Ockenga, evankelista Billy Graham ja hänen appensa Lemuel Nelson Bell – päättelivät toisen maailmansodan aikana, että Yhdysvalloissa konservatiivinen herätyskristillisuus oli menettänyt vaikutusvaltansa omasta syystään. Noin vuodesta 1925 sen edustajat olivat omaloitteisesti eristäytyneet yhteisistä asioista päättämisen instituutioista, lähteneet vanhoista kirkkokunnistaan ja luoneet itselleen vaihtoehdoisen tilan (ns. evankelikaalisen ghetton), jonka suojelevien seinien sisällä heidän oli mahdollista jatkaa oikeaoppisen julistuksen antamista ja pyrkiä elämään siveellistä elämää. Käännekohta oli vuonna 1925 käyty ns. Scopesin apinaoikeudenkäynti evoluutioteorian kouluissa opettamista vastaan, jonka herätyskristilliset voittivat mutta jonka takia heidän maineensa pilaantui maallisen Amerikan valtaapitävän eliitin silmissä.¹¹

Alkaneen ns. separatistisen kauden aikana yhdysvaltalaiset herätyskristilliset omivat fundamentalismin nimikkeen, so. pyrkivät puolustamaan historiallisen protestantismin jatkumon niitä perusoppeja (eli fundamentteja), joiden he katsoivat tulleen pahiten uhatuksi sekularisaation ja liberaaliteologian paineissa. Varsinkin 1920-luvun puolivälin jälkeen tämä fundamenttien puolustus kuitenkin tapahtui tyyllisesti hyvin hyökkäävästi ja epä-älyllisesti, eikä siihen enää kuulunut Scopesin oikeudenkäyntiä edeltänyttä järjestäytynyttä poliittista toimintaa.¹² Juuri tästä rajoittuneisuudesta uusevankelikaalit halusivat eroon. He etsivät paluuta amerikkalaisen yhteiskunta- ja moraalikeskustelun keskiöön ja koko yhteiskunnan – ei vain oman muista eristäytyneen alakulttuurin – syövyttämistä herätyskristillisellä sanomalla.

Kukin uusevankelikaalisen liikkeen perustamiseen osallistunut amerikkalainen herätyskristitty oli itse fundamentalisti. Heistä kukin oli kasvanut ja läpi aikuiselämänsä vaikuttanut nimenomaan fundamentalistisen liikkeen sisällä, eivätkä

he suinkaan yht'äkkiä luopuneet sille tyypillisistä opillisista uskomuksista, vaikka alkoivatkin 1940-luvulla kutsua itseään ja liikettään evankelikalismiksi.

‘Evangelikaalinen uskonpuolustus’, korosti liikkeen ensisijainen teologinen isä, bostonilainen kongregationalistipastori Harold John Ockenga, ‘on teologisesti identtinen vanhempien fundamentalistien kanssa’.¹³ Ockenga itse oli fundamentalistisen liikkeen tärkeimmän akateemisen johtajan, J. Gresham Machenin oppilas; Billy Graham separatisten fundamentalistien tärkeimmän opinahjon Bob Jones Universityn kasvatti ja fundamentalistisen liikkeen varsinaisen perustajaisän William Bell Rileyn kuolinvuoteellaan seuraajakseen voitelema mies, joka aloitti julkisen työnsä samaisen Rileyn perustaman oppilaitoksen rehtorina.¹⁴ Graham, Ockenga ja Bell valitsivat liikkeelleen uusevangelikalismin nimen, koska fundamentalismi –sana oli 1940-luvulle mennessä pahasti leimautunut, mutta he eivät tosiasiassa poikenneet fundamentalismin opillisesta ytimeästä. He ja seuraajansa ovat olleet niin menestyksekkäitä uuden terminologian levittämisessä, että nykyään vain seitsemisen prosenttia amerikkalaisesta kristikunnasta haluaa tulla fundamentalisteina tunnetuksi.¹⁵

Konservatiivinen evankelikalismi oli (ja on edelleen) kristillisen fundamentalismin uusioversio. Toisin sanoen: kaikki fundamentalistit ovat evankelikaaleja mutta kaikki (1940-luvun jälkeiset) evankelikaalit eivät ole fundamentalisteja. Fundamentalisteiksi itseään edelleen kutsuvia amerikkalaisia herätyskristittyjä ja evankelikaalin nimen omaksuneita erottavat ennen muuta tyyllilliset ja taktiset seikat, toiseksi hienoiset opilliset erimielisyydet siitä, missä määrin uudestisyntyneiden on soveliasta toimia poliittisessa ja ekumeenisessa yhteistyössä teologisesti liberaalien ja täysin maallistuneiden ihmisten kanssa ja siitä, missä määrin on katsottava uskonvelvoitteeksi irrottautua kirkkokunnista, jotka eivät opeta puhdasta herätyskristillistä sanomaa.¹⁶

Toki evankelikaalisen liikkeen sisällä on sitten 1940- ja 1950-lukujen tapahtunut myös teologista muutosta ja erkaantumista joistain perinteisistä opeista, mutta edelleenkin vain varsin pientä vähemmistöä edustavat ne Clark Pinnockin ja Bernard Rammin kaltaiset evankelikaalitteologit, jotka ovat tulkinneet uudestaan muun muassa biblisistisen inerrantismin oppia ja omaksuneet vaikutteita muun muassa barthilaisuudesta.¹⁷ Juuri nyt huomattavassa nousussa oleva nuoremman polven (so. vuoden 1975 jälkeen syntyneiden) evankelikaalien sanasto ja korostukset poikkeavat kyllä usein selvästikin liikkeen perustajien ja vanhempien teologien

terminologiasta, mutta kuten Robert Webber on osoittanut, enemmistön osalta opin ydin ei ole muuttunut.¹⁸

Irti separatismien ghettosta

Olellainen ero fundamentalistien ja evankelikaalien välillä – ja merkittävin yksittäinen syy evankelikaalien huomattavaan yhteiskunnalliseen ja kirkolliseen menestykseen – liittyy separatismiin. Evankelikaalit ovat alusta alkaen tietoisesti ja systemaattisesti pyrkineet irti vanhalle fundamentalistiselle liikkeelle ja varsinkin sen 1920- ja 1930-lukujen valtavirralla tyypillisestä ajattelusta, jonka mukaan herätyskristittyjen tulee irrottautua korruptoituneen maallisen yhteiskunnan instituutioista, houkutuksista ja tehtävänasetteluista ja pysytellä vastakulttuurisina profeettallisina kriitikkoina, jotka ulkoapäin huomauttavat maallisen maailman pahuudesta.

Ockanga, Graham ja Bell korostivat 1940-luvulla, kuinka tämä strategia oli osoittautunut virheelliseksi koska tuloksia tuottamattomaksi. Väite koski ennen kaikkea herätyskristillisen todistuksen vaikutusta ympäröivän yhteiskunnan asioihin, kulttuuriin ja politiikkaan, ei niinkään ekklesiastiikkaa, sillä tosiasia oli, että läpi separatistisen fundamentalismin kauden nimenomaan fundamentalistiset kirkkokunnat kasvoivat nopeiten (sitten 1960-luvun amerikkalaisista protestanttisista kirkoista vain ne ovat kasvaneet; teologisesti liberaalinen ns. päälinjan protestantismi on menettänyt yhden yli kahdensadan jäsenen seurakunnan joka päivä yli neljännesvuosisadan ajan ja täten supistunut puoleen entisestä).¹⁹ Ockengan mukaan separatismi ja siihen liittyvä tyyllinen hyökkäävyys olivat kuitenkin johtaneet fundamentalistien epäonnistumiseen kolmella keskeisellä saralla – lähetystyössä, evankelioinnissa, kansankoulutuksessa ja tieteessä – ja evankelikaalit aikoivat tehdä muutoksen kullakin.²⁰

Viimeistä kohtaa lukuun ottamatta lista oli sikäli harhaanjohtava, että separatististen fundamentalistien järjestöt ja kirkot olivat ainakin yhtä aktiivisia kaikilla näillä kristillisen työn saroilla kuin uusevankelikaalitkin. Lähestymistavoissa, tyyllissä ja taktiikoissa oli kuitenkin suuria eroja, samoin kvantifioitavissa olevissa tuloksissa.

Uusevankelikaalit pyrkivät palauttamaan vaikutusvaltansa ympäröivän yhteiskunnan ja liberaaliteologialle menetettyjen kirkkojen asioihin ensinnäkin kokoamalla kovin moniin ryhmiin jakautuneiden herätyskristillisten voimavarat. Tätä

tehtävää toimitti vuonna 1942 perustettu uusi kattojärjestö National Association of Evangelicals (NAE), jonka alkuperäinen nimikin viittasi sen perustamista ohjanneeseen toiminnalliseen suuntautumiseen (alunperin järjestö oli näet nimeltään National Association of Evangelicals *for United Action*). Alkujaan työhön lähti vain 146 herätyskristillistä pastoria (myös lähes kaikki fundamentalisteiksi itseään edelleen kutsuneiden ryhmien johtajat), mutta kasvu alkoi varsin pian, ja nyt NAE:hen kuuluu yli neljä miljoonaa jäsentä.²¹

Uuden järjestön johtosääntönä oli Ockengan hahmottelema, kommunisteilta lainattu 'solutusperiaate'.²² Tämän mukaan herätyskristittyjen tuli alkaa palata sekä liberaaliteologialle menetettyjen kirkkojen että kaikkien maallisten instituutioiden sisälle. Uskonpuolustukseen ja -levitykseen tuli käydä näiden sisällä, ei vain näiden ulkopuolisina kriitikkoina. Lisäksi evankelikaalien oli luotava omia uusia sananlevityksen järjestöjä sekä perinteiseen lähetystyöhön että kulttuuri- ja viihde-elämän suunnan muuttamiseksi. Lähetystyön koordinoimiseksi perustettiin Evangelical Foreign Missions Association, jonka kehittyvässä maailmassa aina 1940-luvulta lähtien harjoittaman lähetystyön suorana seurauksena voidaan pitää nykyistä ns. globaalin etelän evankelikalismia, joka arvioiden mukaan on pian muodostumassa kristikunnan enemmistöksi.²³ Uusevankelikaalisten harjoittamaa lähetystyötä on siten pidettävä huomattavana menestystarinana.

Myös evankelioimisen uudistus tuotti huomattavaa tulosta jo varhain. Evankelikaalit pyrkivät eroon fundamentalisteille tyypillisestä hyökkäävästä, militanteista ja polarisoivista toimitavoista, jotka heidän mukaansa vieraannuttivat käännytystyön kohteita, ja he yrittivät luoda uutta aikalaiskontekstiinsa sopeutettua sanastoa, joka vetoaisi suurempaan osaan nuorempaa sukupolvea. Billy Graham loi mallin 1940-luvun Youth for Christ –herätyskokouksillaan, ja myöhemmin saralla sai eniten aikaan uusevankelikaalien tunnetuimmaksi teologiksi 1970-luvulla noussut, L'Abri –yhteisön Sveitsiin luonut Francis Schaeffer. Muistettava on myös kaikki ne muut evankelikaaliset evankelistat, joiden onnistui 1960-luvulla vedota hippisukupolven ja käännyttää suuri osa sen jäsenistä.²⁴ Nykyinen ns. postmodernistinen evankelikalismi (eli *emergent church* –liike) on jatkanut tätä työtä jälkiteollisen ja nopeasti globalisoituvan maailman konteksteissa ainakin yhtä menestyksekkäästi.²⁵

Sitten 1970-luvun hyvin merkittäväksi päälinjan kirkkojen sisällä harjoitetun käännytystyön muodoksi on muodostanut myös kirkkojen uudistusliikkeenä (*church*

renewal movement) tunnettu aloitteiden sarja, jota usein kutsutaan ‘kirkoksi kirkon sisällä’. Näillä aloitteilla herätyskristilliset ovat koonneet rivinsä ja alkaneet systemaattisesti yrittää useiden päälinjan kirkkojen opillisten ja poliittisten kantojen muuttamista erinäisten näiden sisällä toimivien painostusjärjestöjen (ennen kaikkea Institute on Religion and Democracyn) kautta.²⁶

Uusimman joukkotiedotusteknologian hyväksikäytössä evankelikaalit vain jatkaneet siitä, mihin fundamentalistit jäivät ennen heitä. Kummatkin ovat olleet kaikista amerikkalaisista joukkotiedotuksen harjoittajista kaikkein moderneimpia, aina kehityksen kärjessä. Fundamentalistit kuuluivat radion uranuurtajiin: he perustivat ensimmäiset radioasemansa heti 1920-luvun alussa, kun tämä uusi media oli syntynyt. Myös television käytössä fundamentalistit ja evankelikaalit olivat ensimmäisiä, ja 1970-luvulla tv-pastori Pat Robertson oli aivan ensimmäinen, joka kahlitsi sateliittitelevision evankelikaaliseen sananlevitykseen perustaessaan Christian Broadcasting Networkin. Nyt Yhdysvaltain evankelikaalit ovat uuden internet-teknologian ahkeria käyttäjiä ja kehittäjiä. Suuri osa kehitystyöstä on tapahtunut uusevankelikaalien vuonna 1944 perustaman National Association of Religious Broadcasters –järjestön alaisuudessa.²⁷

Tässä yhteydessä ei sovi unohtaa sitä Euroopassa kovin usein sivuutettua tosiseikkaa, että useampi amerikkalainen seuraa päivittäin jonkin kristillisen (useimmiten evankelikaalisen) televisio- tai radiokanavan ohjelmaa kuin mitään maallista mediaa. Vain country- ja pop-musiikkiin keskittyvillä radiokanavilla on Yhdysvalloissa nykyään enemmän kuuntelijoita kuin kristillisellä radiolla. Levy- ja CD-myynnissä kristillinen musiikki on jo kymmenisen vuotta sitten ohittanut sekä jazzin että klassisen musiikin.²⁸ Kuten tästä kaikesta voi päätellä, herätyskristillinen joukkotiedotuksen ja mediatuotannon on Yhdysvalloissa onnistunut tuottaa hyvin laajalti vetoavia tuotteita, joilla se on kehittynyt hyvin merkittäväksi uskonlevityksen ja kansallisen keskustelun reunaehtoien määrittäjäksi. Tästä on kiittäminen ennen muuta evankelikaalista liikettä.

Joukkotiedotuksen, lähetystyön ja evankelioinnin uudistamisen lisäksi evankelikaalit yrittivät myös laajentaa fundamentalistien sanomaa käsittämään myös sellaisia maallistuneita amerikkalaisia kiinnostaneita sosiaalipoliittisia kysymyksenasetteluita, joita separatistiset fundamentalistit olivat karsastaneet, koska halusivat keskittyä vain evankeliointiin ja koska pelkäsivät yli kaiken kaikenlaista sosialismiin ja kommunismiin viittaavaa.²⁹ Ockenga korosti, kuinka ‘tarvitsemme

edistyksellistä fundamentalismia, jolla on eettinen sanoma'.³⁰ Monet historioitsijat ovat huomauttaneet, kuinka konservatiiviset evankelikaalit eivät tosiasiallisesti omassa käytännön työssään juurikaan seuranneet Ockangan kutsua ennen 1970-lukua, mutta ainakin teologisessa keskustelussa sen tärkeys tiedostettiin. Sitten 1970-luvun konservatiivisten evankelikaalien nimenomaisesti herätyskristillinen sosiaalipoliittinen aktivismi on ollut huomattavaa.

Tässä uusevangelikaalisen metodologian kolmikannassa – voimien kokoamisessa uudelleen evankeliointiin, lähetystyöhön ja kulttuuriseen vaikuttamiseen, joka käsitti kaikki elämäntilat – on ensimmäinen merkittävä opetus, jonka voimme Yhdysvaltain konservatiivisilta evankelikaaleilta oppia. Tiukan herätyskristillisessä todistuksessa pitäytymisen ei tarvitse merkitä omaan pieneen piiriin eristäytymistä, sisäänpäin kääntyneen alakulttuurin ylläpitoa ja toisista oudon sanaston kehittämistä, joka vain vieraannuttaa sisälähetystyön ja poliittis-kulttuurisen vaikuttamisen kohteita.

Intellektuaalinen uskonpuolustus ja –levitys

Eniten evankelikaaleilta opittavaa – sekä itseään yhä fundamentalisteiksi kutsuvilla amerikkalaisilla että eurooppalaisilla herätyskristityillä – on kuitenkin akateemisen ja tieteellisen elämän alueella. Maallistuneen ja uskontokriittisen yliopistomaailman soluttaminen oli uusevangelikaalisen liikkeen ensimmäisiä ja tärkeimpiä hankkeita, ja tällä saralla heidän pitkäjänteinen työnsä on tuottanut kaikkein eniten tulosta. Sikäli kun älymystön ja korkeakoulujen tila edelleenkin ohjaa yhteiskuntien yleisiä kehityssuuntia, älyllisesti ja tieteellisesti korkeatasoisen uskonpuolustuksen tuoton ja levittämisen myös akateemiseen yhteisöön tulisi olla ensiarvoisen tärkeää kaikille herätyskristityille.

Yhdysvaltain evankelikaalien luomien tieteellisten seurojen, julkaisujen, tutkimuslaitosten ja teologisten seminaarien lista on vaikuttava. Vuonna 1949 he perustivat yhä toimivan herätyskristillistä teologista tutkimusta ja julkaisutoimintaa tukevan Evangelical Theological Society –seuran, joka itsessään oli jatkoa vuosina 1944-47 pidetyille evankelikaalisten konferenssien sarjalle, vuonna 1956 *Christianity Today* –lehden, historiatieteisiin keskittyvä *Historia et Fides* –lehden vuonna 1968, evankelikaalisten luonnontieteilijäin etujärjestön American Scientific Affiliationin vuonna 1941 ja evankelikaalisten collegeiden, yliopistojen ja muiden opinahjojen etujärjestön Council of Christian Colleges and Universities vuonna 1976. Teologisten

seminaarien osalta suunnannäyttäjänä toimi vuonna 1947 perustettu Fuller Seminary, ja sittemmin hyvin suuri joukko Yhdysvaltain johtavista, jo aiemmin perustetuista teologisista seminaareista on laskettu evankelikaalien leiriin.³¹

Sitten 1970-luvun on syntynyt myös suuri joukko Family Research Councilin, Center for Public Justicen, Rutherford Instituten ja Discovery Instituten kaltaisia evankelikaalisia tutkimuslaitoksia. Vaikka separatistisilla fundamentalisteilla onkin omat vastaavat järjestönsä, julkaisunsa, tutkimuskeskuksensa ja opinahjonsa (joista monet juontuvat aina 1800-luvun lopulle), näistä yhdenkään kyky vaikuttaa muuhun yhteiskuntaa ei ole evankelikaalien instituutioihin verrannollinen.

Sittemmin tieteellistä evankelikalismien sanomaa kehittävää, tutkivaa ja levittävää työtä on edistänyt vuonna 1988 käynnistetty Evangelical Scholarship Initiative, hanke herätyskristillisten akateemisten tutkijoiden tukemiseksi ei-kristillisissä yliopistoissa, joka pyrkii systemaattisesti palauttamaan evankelikaalista sanomaa ja tutkimusotetta sekularistiseen ja usein uskontokriittiseen yliopistomaailmaan. Keinoina käytetään muun muassa herätyskristillisten tutkijain ja professorien verkostointia ja tukemista, konferenssien järjestämistä ja herätyskristillisten opiskelijain ja näiden to-distuksen saattamista maallistuneisiin eliittiyliopistoihin. Sellaiset evankelikaaliset rahastot kuten Lilly Endowment, Pew Charitable Trusts, DeVos Foundation ja De-Moss Foundation ovat alkaneet avokätisesti rahoittaa tätä toimintaa, samoin avoimesti herätyskristillisten tutkimuskeskusten perustamista sekularististen eliittiyliopistojen sisälle.³² Tulokset ovat olleet huomattavia varsinkin sosiologian ja historian tutkimuksen aloilla, jotka ovat näyttävästi erkaantuneet vielä 1980-luvulla korostuneesta uskontokriittisestä ja – vastaisesta tulkintatraditiostaan.³³

Samaa soluttavaa tunnustustyötä harjoitetaan nyt myös viihdemaailmassa ja sellaisten maallistuneiden kulttuurikeskusten kuten New Yorkin ja Bostonin kulttuuri-instituutioissa. Hollywoodista on tullut systemaattisen lähetystyön keskus sitten vuoden 1976, jonka jälkeen yli sata uutta evankelikaalista järjestöä on perustettu muuttamaan elokuvateollisuuden maallistunutta, uskontokriittistä yleisäsennoitumista. Evankelikaalien yritys liike-elämän instituutioiden valtaamiseksi – muun muassa yritysten sisällä toimivia pappien verkostoja luomalla – on niin ikään ollut nousussa viime vuosikymmeninä, samoin Christian Financial Planners' Network –järjestön kaltaisten konsulttiyritysten toiminta, joka ohjaa yritysten varoja kristillisiin hankkeisiin.³⁴ Näiden järjestöjen ja verkostojen toimintaa on huomattavasti

edesauttanut vuonna 1997 annettu presidentin asetus, joka kielsi valtiota mitenkään häiritsemästä työpaikoilla tapahtuvaa lähetystyötä.³⁵

Evangelikaalit ja politiikka

Suoranainen järjestäytynyt poliittinen vaikuttaminen ei ollut alkuperäisen evangelikaalisen liikkeen päätarkoitus. Liikkeen kattojärjestö National Association of Evangelicals toki on aina vuodesta 1942 vuosittain antanut julkilausumia kaikista merkittävistä poliittisista kysymyksistä, ja aika ajoin se on järjestänyt myös suoria poliittisen painostamisen kampanjoita.³⁶ Mutta suurimmaksi osaksi evangelikaalinen poliittinen vaikutustyö on aina tapahtunut niiden vapaaehtoisten kansalaisjärjestöjen kautta, jotka yhdessä muodostavat Yhdysvaltain nykyisen kristillisen oikeiston. Myös näiden järjestöjen toiminta on osoittautunut hyvin tehokkaaksi, ja myös siitä voidaan Yhdysvaltain ulkopuolella oppia.

Menestystä ei ole seurannut niinkään suoranaudessa valtakunnantason lainsäädännössä kuin yleisemmässä, kansallisen keskustelun suunnan muuttamisessa ja lainsäädännöllisen asialistan uudelleenjärjestämisessä. Ilman evangelikaalisten ja konservatiivisten katolilaisten jatkuvaa julkista todistusta ei olisi kuviteltavissa, että Yhdysvaltain poliittista keskustelua jäsentäisivät nyt aborttiin, homoseksuaalisuuteen, perinteisen kristillisen perhemallin vahvistamiseen, kristillisen kansankoulutuksen ja itseilmaisun turvaamiseen ja bioetiikkaan liittyvät kysymyksenasettelut. Koska evangelikaaliset järjestöt, korkeakoulut ja tutkimuslaitokset ja joukko kansallisen keskustelun keskiöön nousseita teologeja ovat lakkaamatta puhuneet näiden kysymysten tärkeyden puolesta – ja koska he ovat osanneet viitekehystä sanomansa laajempiin, tavallisten amerikkalaisten enemmistöä kiinnostaviin asiayhteyksiin – ne ovat nousseet yhteiskuntakeskustelun määrittäjiksi. Tätä olisi tuskin kuviteltavissa ilman evangelikaalisille tyypillistä intellektuaalista uskonpuolustusta, -levitystä ja uskon yhteiskunnallisten ulottuvuuksien korostamista.³⁷

Lainsäädännön osalta on huomattava myös, kuinka tehokkaaksi on osoittautunut kristillisen oikeiston 1990-luvulta lähtien harjoittama, ennen kaikkea paikallistason vaikuttamiseen keskittynyt, uskontojenvälisiä koalitioita hyödyntävä painostustyö. Tämä toimii tietenkin paremmin Yhdysvalloissa, jossa poliittinen valta on jaettu liittovaltiolle, osavaltioille, piirikunnille ja kunnille, kuin eurooppalaisissa vahvan keskitetyn valtiomallin maissa, mutta opittavaa on joka tapauksessa.

Toimimalla paikallis- ja osavaltiotasolla kristillinen oikeisto on saanut ajettua läpi muun muassa yli viisi sataa aborttitoimenpiteen tekoa rajoittavaa lakia ja säädöstä, ja sen on onnistunut saattaa älyllisen suunnittelun teoria osaksi koulujen opintosuunnitelmia yhteensä neljässäkymmenessä osavaltiossa. Valtakunnallisella tasolla huomattava menestys on ollut presidentti George W. Bushin aloittama ja Barack Obaman jatkama uskonto- ja yhteisöpohjainen aloite, jolla liittovaltio on alkanut siirtää suurta osaa sosiaalihuollostaan uskonnollisten (useimmiten herätyskristillisten) järjestöjen harteille ja suoraan rahoittaa näiden toimintaa. Uskontopohjaista aloitetta ohjaa herätyskristillinen vakaumus siitä, että keskeisin köyhyyttä luova puute on uskonpuute ja tieteellisesti todistettu tieto siitä, että kristillinen sosiaalihuolto tuottaa enemmän ja pysyvämpää tulosta kuin maallinen valtiollinen sosiaalityö. Nämä alunperin vain konservatiivisten evankelikaalien ja katolilaisten levittämät käsitykset ovat iskostuneet varsin laajasti amerikkalaiseen yleiseen mielipiteeseen (nykyään yli 70 prosenttia kaikista amerikkalaisista haluaa valtion siirtävän sosiaalihuoltoaan uskontopohjaisille toimijoille).³⁸

Edelleenkin noin seitsemän kymmenestä amerikkalaisesta herätyskristitystä ilmoittaa yleisesti ottaen kannattavansa kristillisen oikeiston hankkeita.³⁹ Huomattavan suuri osa (miltei puolet) on sitten vuoden 2004 ilmaissut halunsa hankelistan laajentamiseksi siten, että myös ympäristönsuojelun ja rakenteellisen köyhyyden lieventämisen kaltaiset tematiikat tulisivat sen osaksi.⁴⁰ Kummassakin tapauksessa evankelikaalit jatkavat muiden amerikkalaisten ajattelun suunnannäyttäjinä, sillä varsinkin kristillisen oikeiston hankkeilla, jotka liittyvät perinteisen perhemallin vahvistamiseen, älyllisen suunnittelun teorian opettamiseen ja homoavioliittojen vastustamiseen on 60-70 prosentin tuki kaikissa väestöryhmissä paitsi pari siinä noin 15 prosenttiyksikön suuruudessa joukossa, joka tunnustautuu sekularisteiksi. Abortin rajoittamisen osalta tuki on miltei 90 prosenttia.⁴¹

Konservatiivisen evankelikaalisuuden menestystarinan voi tiivistää alussa esitettyihin prosenttilukuihin. Teologisesti konservatiiviseksi evankelikaaleiksi tunnustautuu Yhdysvalloissa nyt noin 44 prosenttia siinä missä vastaava luku vielä 1980-luvun lopulla oli 40 prosenttia.⁴² Konservatiivien määrä on siis kasvanut sitä mukaan, kun Yhdysvaltain nykyinen kristillinen oikeisto on toiminut. Myös evankelikaalien kokonaismäärä Yhdysvaltain väestöstä on jatkuvasti kasvanut. Täysin maallistuneiksi itsensä määrittelevien amerikkalaisten määrä on niin ikään kasvanut samana aikana: kun se toisen maailmansodan jälkeen oli vain kaksi prosenttia ja

1970-luvun lopulla noin kymmenen, on se nyt 15-16 prosenttia.⁴³ Uudet tutkimukset kuitenkin osoittavat, että nämä sekularistit eivät itse asiassa ole ateisteja vaan syvästi hengellisiä ihmisiä, jotka eivät vain halua kuulua johonkin tiettyyn järjestäytyneeseen uskonnolliseen yhteisöön.⁴⁴ Heidän määränsä lisääntyminen ei kyseenalaista evankelikalismien menestystarinaa millään tavalla. Lopputuloksena säilyy, että Yhdysvaltain evankelikaalit osaavat esittää sanomansa hyvin tehokkaasti, ja se vetoaa edelleenkin varsin laajalti.

---

¹ David B. Barrett, Todd M. Johnson & Peter Crossings (toim.), 'Missiometrics 2005: A Global Survey of World Mission', *International Bulletin of Missionary Research* 29 (tammikuu 2005), 27-30.

² Michael Lindsay, *Faith in the Halls of Power: How Evangelicals Joined the American Elite* (New York: Oxford University Press 2007), xi, 255n3; Corwin E. Smidt, John C. Green, Lyman Kellstedt & James Guth, "'What Does the Lord Require?'" Evangelicals and the 2004 Presidential Vote', 36-7, teoksessa Mark J. Rozell & Gleaves Whitney (toim.), *Religion and the Bush Presidency* (New York: Palgrave Macmillan 2007).

³ Teologisen konservatiivisuuden mittareina käytetään tällöin käsityksiä Jumalasta ja Raamatusta, jumalanpalveluksissa käynnin tiheyttä ja itse ilmoitettua uskon tärkeyttä omassa elämässä. Robert P. Jones, *Progressive and Religious: How Christian, Jewish, Muslim and Buddhist Leaders Are Moving Beyond the Culture Wars and Transforming American Public Life* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield 2008), 72-3.

⁴ Markku Ruotsila, *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto* (Helsinki: Gaudeamus 2008).

⁵ David Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s* (Lontoo: Routledge 1992), 2-3.

⁶ Ks. Ruotsila, *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto*.

⁷ Ks. Robert Webber, *The Younger Evangelicals* (Grand Rapids: Baker Books 2002); David P. Gushee, *The Future of Faith in American Politics: The Public Witness of the Evangelical Center* (Waco, TX: Baylor University Press 2008); Lisa Sharon Harper, *Evangelical Does Not Equal Republican... or Democrat* (New York: The New Press 2008).

⁸ Ks. David F. Wells (toim.), *Reformed Theology in America: A History of Its Modern Development* (Grand Rapids, Mich.: Baker Books 2000); Gary Scott Smith, *The Seeds of Secularization: Calvinism, Culture and Pluralism in America, 1870-1915* (St Paul, MN: Christian University Press 1985).

⁹ Abraham Kuyper, 'Sphere Sovereignty', 488, teoksessa James D. Bratt (toim.), *Abraham Kuyper: A Centennial Reader* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans 1998).

¹⁰ Ks. Joel A. Carpenter, *Revive Us Again: The Reawakening of American Fundamentalism* (New York: Oxford University Press 1997); Garth M. Rosell, *The Sur-prising Work of God: Harold John Ockenga, Billy Graham, and the Rebirth of Evangelicalism* (Grand Rapids, Mich.: Baker Academic 2008).

¹¹ Ks. Ruotsila, *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto*, luku 2 ja siinä mainitut lähteet.

¹² Ks. Ruotsila, *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto*, luku 2; George M. Marsden, *Fundamentalism and American Culture: The Shaping of Twentieth-Century Evangelicalism, 1870-1925* (New York: Oxford University Press 1980).

¹³ Ockanga lainattuna teoksessa Rosell, *The Surprising Work of God*, 162.

¹⁴ Rosell, *The Surprising Work of God*, 55; Carpenter, *Revive Us Again*, 220; William Vance Trollinger Jr, *God's Empire: William Bell Riley and Midwestern Fundamentalism* (Madison: University of Wisconsin Press 1990), 151-6.

¹⁵ John C. Green, Kimberley H. Conger & James L. Guth, 'Agents of Value: Christian Right Activists in 2004', 29-30, teoksessa John C. Green, Mark J. Rozell & Clyde Wilcox (toim.), *The Values Campaign: The Christian Right in the 2004 Elections* (Washington, DC: Georgetown University Press 2006).

¹⁶ Ks. Carpenter, *Revive Us Again*; Rosell, *The Surprising Work of God*; Mark Taylor Dalhouse, *An Island in the Lake of Fire: Bob Jones University, Fundamentalism and the Separatist Movement* (Athens: University of Georgia Press 1996); David O. Beale, *In Pursuit of Purity: American Fundamentalism Since 1850* (Greenville, SC: Unusual Publications 1986).

¹⁷ Ks. Gary Dorrien, *The Remaking of Evangelical Theology* (Louisville: Westminster John Knox Press 1998).

¹⁸ Ks. Webber, *The Younger Evangelicals*.

¹⁹ Carpenter, *Revive Us Again*, 31-2; Corwin E. Smidt, 'Evangelicals and Mainline Protestants at the Turn of the Century', 37-8, teoksessa J. Matthew Wilson (toim.), *From Pews to Polling Places: Faith and Politics in the American Religious Mosaic* (Washington DC: Georgetown University Press 2007); Randall Balmer, *Thy Kingdom Come: An Evangelical's Lament* (New York: Basic Books 2006), 27-8.

²⁰ Rosell, *The Surprising Work of God*, 174-8.

²¹ Carpenter, *Revive Us Again*, 147; 'History of the NAE' (www.nae.net/index.cfm?FUSEACTION=nae.history), luetu 18.9. 2009.

²² Ockenga lainattuna teoksessa Rosell, *The Surprising Work of God*, 162.

²³ Ks. Philip Jenkins, *The Next Christendom: The Coming of Global Christianity* (New York: Oxford University Press 2002) ja *The New Faces of Christianity: Believing the Bible in the Global South* (New York: Oxford University Press 2006); Donald M. Lewis (toim.), *Christianity Reborn: The Global Expansion of Evangelicalism in the Twentieth Century* (Grand Rapids: Eerdmans 2004).

²⁴ Carpenter, *Revive Us Again*, luku 9. Tämä nuorisotoiminta oli niin tehokasta, että vuoteen 1980 mennessä neljänsosa yhdysvaltalaisista yliopisto-opiskelijoista ja peräti puolet lukiolaisista ilmoittautui evankelikaaleiksi. Ks. Preston Shires, *Hippies of the Religious Right* (Waco: Baylor University Press 2007), 37, 87-90, 101-8, 117-36.

²⁵ Postmodernista evankelikalismista ks. Webber, *The Younger Evangelicals*. Peräti 88% Yhdysvaltain herätyskristityistä on iältään 18-20-vuotiaita ja peräti 81% kaikista yliopisto-opiskelijoista käy aktiivisesti kirkossa (amerikkalaisista yleensä vain 66%): Lauren Sandler, 'You Will Know Them By Their Numbers', teoksessaan *Righteous: Dispatches from the Evangelical Youth Movement* (New York: Penguin Books 2006).

²⁶ Balmer, *Thy Kingdom Come*, 27-30; Glenn H. Utter, *Mainline Christians and U.S. Public Policy* (Santa Barbara: ABC-CLIO 2007), 27-41.

²⁷ Ks. Heather Hendershot, *Shaking the World for Jesus: Media and Conservative Evangelical Culture* (Chicago: University of Chicago Press 2004); Sara Diamond, *Not By Politics Alone: The Enduring Influence of the Christian Right* (New York: Guilford Press 1998), 20-36; Carpenter, *Revive Us Again*, 129-39; Lindsay, *Faith in the Halls of Power*, 121-7.

- ²⁸ Hendershot, *Shaking the World for Jesus*, 56-7.
- ²⁹ Ks. Carpenter, *Revive Us Again*, 145-60, 177-89; Rosell, *The Surprising Work of God*, 162-74; George M. Marsden, *Reforming Fundamentalism: Fuller Theological Seminary and the New Evangelicalism* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans 1987).
- ³⁰ Ockanga lainattuna teoksessa Rosell, *The Surprising Work of God*, 173.
- ³¹ Vrt. Beale, *In Pursuit of Purity*, 261-8.
- ³² D. Michael Lindsay, *Faith in the Halls of Power: How Evangelicals Joined the American Elite* (New York: Oxford University Press 2007), 83-99
- ³³ Lindsay, *Faith in the Halls of Power*, 100-2; Ruotsila, *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto*, 196; D.G. Hart, *Deconstructing Evangelicalism: Conservative Protestantism in the Age of Billy Graham* (Grand Rapids, Mich.: Baker Books 2004), 36-8, 73.
- ³⁴ Lindsay, *Faith in the Halls of Power*, 132-57, 175-7, 200-7; James Rudin, *The Baptizing of America: The Religious Right's Plans for the Rest of Us* (New York: Thunder's Mouth Press 2006), 301-14.
- ³⁵ Lindsay, *Faith in the Halls of Power*, 162-3, 209.
- ³⁶ Ks. National Association of Evangelicals –järjestön vuosikokousten ja johtokunnan pöytäkirjat, National Association of Evangelicals –järjestön kokoelma, Wheaton Collegen arkisto, Wheaton, Illinois, kansio 103.
- ³⁷ Ks. Ruotsila, *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto* ja 'Kristillinen oikeisto amerikkalaisen demokratian elävöittäjänä', *Historiallinen aikakauskirja* 106:1 (2008), 78-88.
- ³⁸ Ruotsila, *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto*, 178-203, 211-19, 222.
- ³⁹ Ruotsila, *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto*, 7.
- ⁴⁰ Ks. Green, Conger & Guth, 'Agents of Value: Christian Right Activists in 2004', 36-44; 'A Green Gospel', WorldNetDaily, 16. 2. 2006 (www.worldnetdaily.com/news/article.asp?ARTICLE_ID=48866); 'Beliefnet Poll: Evangelicals Still Conservatives, But Defy Issue Stereotypes', beliefnet, 23. 9. 2008 (www.beliefnet.com/story/229/story_22903.html).
- ⁴¹ Kenneth D. Wald & Allison Calhoun-Brown, *Religion and Politics in the United States* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield 2007), 187-96; Louis Bolce & Gerald De Maio, 'Secularists, Antifundamentalists, and the New Religious Divide in American Electorate', 251-76, teoksessa Wilson (toim.), *From Pews to Polling Places*; 'Poll: 86 Percent of U.S. Wants Abortion Restrictions', *Newsmax.com*, 10.7. 2009 (www.newsmax.com).
- ⁴² Jones, *Progressive and Religious*, 72-3; Robert Wuthnow, *The Restructuring of American Religion* (Princeton, NJ: Princeton University Press 1988), 132-4.
- ⁴³ Bolce & De Maio, 'Secularists, Antifundamentalists, and the New Religious Divide in American Politics', 256-61; James Davison Hunter, 'the Enduring Culture Wars', 30-33, teoksessa James Davison Hunter & Alan Wolfe (toim.), *Is There a Culture War? A Dialogue on Values and American Public Life* (Washington DC: Brookings Institution Press / Pew Research Center 2006).
- ⁴⁴ Amy Sullivan, *The Party Faithful: How and Why the Democrats Are Closing the God Gap* (New York: Scribner's 2008), 298.